

Preplet nostalgije in umišljene domovine pri Francetu Papežu

DOI: 10.4312/Obdobja.44.85-91

Urh Ferlež, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Karl-Franzens-Universität Graz, Gradec;
 urh.ferlez@uni-graz.at

Prispevek obravnava koncept nostalgije in umišljene domovine pri Francetu Papežu na podlagi njegovega dela *Zapisi iz zdomstva*. S pomočjo teoretskih okvirjev Svetlane Boym in Salmana Rushdieja analizira, kako Papež kot izseljeni avtor oblikuje simbolno in časovno zamrznjeno podobo predvojne Bele krajine. Prispevek pokaže razpetost med osebno refleksivno nostalgijo in kolektivno, ideološko obarvano rekonstrukcijo domovine v argentinski skupnosti.

nostalgija, umišljena domovina, France Papež, Slovenci v Argentini, izseljenstvo

This article explores the concepts of nostalgia and imaginary homeland in the work *Zapisi iz zdomstva* (Notes from Exile) by France Papež. Drawing on the theoretical frameworks of Svetlana Boym and Salman Rushdie, it analyzes how Papež, as an émigré writer, constructs a symbolic and temporally suspended image of prewar region of White Carniola. The article highlights the tension between personal, reflective nostalgia and the collective, ideologically shaped reconstruction of homeland within the Slovenian community in Argentina.

nostalgia, imaginary homeland, France Papež, Slovenians in Argentina, emigration

Sanjal je o domovini, kakor o svoji ljubici in glas se mu je tresel, ko mi je pripovedoval, da pojde čez mesec dni. Govoril je in nekaj neizmerno lepega je vstajalo pred njim. Obrazi, ki je bila na njih vsa rosna, ljubezniva lepota njegove mladosti ... zelene pokrajine ... bele cerkve na holmih ... in iz stolpov velikonočne pesmi ... in vitko dekletke z rdečimi lici in velikimi očmi ... in prva otroška ljubezen ... Vse je še tam, kakor je bilo; tisto solnce, ki je takrat veselo sijalo, stoji še zmirom na nebu in beli oblački lete in pod njimi beže po travnikih sence kakor sanje ...

Ivan Cankar (1902: 68)

1 Uvod

Hrepenenje je čustvo, ki je skupno vsem ljudem. Njegova posebna oblika nastane, ko posameznik hrepeni po nečem, kar je geografsko in/ali časovno od njega oddaljeno. Takrat občuti nostalgijo. To čustvo se še posebej kompleksno pokaže pri izseljencih, ki so zapustili svojo domovino. Nostalgija je vir razmisleka, bolečine, za pisatelje, ki ustvarjajo zunaj svoje domovine, pa pogosto ploden literarni navdih. Pogled iz tujine

Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Čustva in slovenska književnost*.
 Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025 (zbirka Obdobja, 44)
 ISSN: 1408-211X, e-ISSN: 2784-7152
 ISBN 978-961-297-712-2, 978-961-297-709-2 (PDF)

domov (nazaj »po kraju«) je navadno tudi pogled nazaj po času. V prispevku na podlagi teorij Svetlane Boym in Salmana Rushdieja pojasnim, kako izseljenec razvije nostalgичna čustva in podobo umišljene domovine ter slednje analiziram na pripovednih delih Franceta Papeža.

2 Nostalgija in umišljena domovina

Literarizirani izseljenec, ki sem si ga izposodil v odlomku iz Cankarjeve črtice *Domov*, ni osamljen primer v svetovni in slovenski književnosti. Vprašanje, ki si ga na tem mestu lahko postavimo, tako znotraj literarnovednega razmišljanja kot zunaj njega, je, kako označiti domovino,¹ kot jo doživlja tak posameznik.

Koncept umišljene domovine, kot ga opredeli Salman Rushdie, je uporaben za razumevanje izseljenskega literarnega ustvarjanja, kjer domovina ni več konkretna geografija, temveč spominska in simbolna konstrukcija. Rushdie, ki sam izhaja iz izseljenske izkušnje, poudarja fragmentarnost in subjektivnost spominov, ki jih primerja z drobci razbitega ogledala ali arheološkimi najdbami – vsakdanji prizori iz mladosti tako lahko postanejo svetinje, simboli. Umišljena domovina, kot jo izseljenci nosijo v sebi, je fiktivna rekonstrukcija izgubljenega kraja, ki ima korenine v resničnosti, a je ni mogoče v celoti obnoviti. Prav ta občutek izgube in večplastna identiteta, ki ju izseljenec doživlja, predstavljata plodno podlago za literarno ustvarjanje – pisatelj, ki je hkrati domačin in tujec, lahko črpa iz več kultur in perspektiv ter tako oblikuje edinstven literarni glas. Rushdie z drobci spominov iz otroštva ustvarja fragmentarno, a navadno zanj resnično podobo izgubljenega doma, ki ne obstaja več v svoji izvorni obliki oz. sploh ni nikdar obstajal, saj je njegova celotna podoba sestavljena le iz fragmentov (Rushdie 1992: 9–21).

Rushdiejev koncept umišljene domovine je tesno povezan z nostalgijo. V literaturi je mogoče najti več različnih definicij nostalgije. Za Christopherja Lascha (1984) npr. je nostalgija enaka abdikaciji spomina, za Erica Dysona (1997) je obarvani spomin, romantično spominjanje, ki predružači ravno toliko resnice, kolikor je razkriva, za Davida Lowenthala (2015) obujanje spominov, iz katerih smo odstranili bolečino. Sam uporabljam definicijo Svetlane Boym. Ta literarna zgodovinarka, prav tako sama izseljenka, nostalgijo opiše kot občutek izgube in neuspešen poskus prekrivanja dveh svetov – preteklosti in sedanjosti, doma in tujine, občutek, da smo nekaj izgubili in da nismo na pravem kraju. Umišljena domovina je po njenem razumevanju del tega procesa nostalgije, ki ni zgolj hrepenenje po kraju, temveč predvsem po času, ki je nepreklicno

1 Domovino razumem v širokem smislu: »Posplošena definicija domovine je lahko le zelo groba, saj se nanaša na posameznikov odnos do dežele rojstva (opirajoč se na njen političen okvir, pa tudi na etnični, regionalni, lokalni idr. okvir), ki pa se doživlja zelo subjektivno in je v veliki meri vezan na posameznikovo identiteto. Nekateri so svojo domovino videli v celotni Jugoslaviji, drugi le v Sloveniji, nekateri v svoji lokalni skupnosti, regiji, religiji, morda le pokrajini in domači hiši, hkrati pa domnevam, da domovina marsikomu ne pomeni le ozemeljske tvorbe, ampak tudi konkretne ljudi, ki tam živijo oziroma so živeli, dogodke, običaje, vrednote in spomine.« (Strle 2007: 120)

minil. Nostalgija je tako upor proti linearnemu času in poskus nadomestitve zgodovine z mitologijo, bodisi osebno bodisi kolektivno (Boym 2001: 3–19).

Svetlana Boym razlikuje med dvema vrstama nostalgije: rekonstrukcijsko in refleksivno. Prva išče absolutno resnico in idealizirano tradicijo ter lahko služi kot ideološka podlaga nacionalizmu in avtokratskim režimom. Refleksivna nostalgija pa ne želi poustvariti preteklosti, temveč jo dojema z distanco, tudi ironijo, in zbira drobce spominov kot del osebnega in kolektivnega doživljanja izgube. Gre za hrepenenje, ki ni usmerjeno v obnovo, ampak v razumevanje odnosa do preteklosti in identitete. Nostalgija se tako umešča med individualni in kolektivni spomin – slednji je spremenljiv in pogosto vsebuje banalne, a samoumevne elemente, ki jih izseljenec zares prepozna šele, ko se iz skupnosti oddalji (Boym 2001: 41–55).²

Umišljena domovina predstavlja pogost motiv v književnosti slovenskih izseljencev, prav tako nostalgija (Žitnik Serafin 2008: 37). Najdemo jo pri izseljencih na vseh celinah: ideal slovenske narave se pojavlja v haikujih avstralske Slovenke Pavle Gruden (2002), v ZDA v Adamičevem delu *Vrnitev v rodni kraj* (1934) lahko večkrat beremo o primerjavi med umišljeno in resnično podobo domovine, v besedilih argentinskega Slovenca Vinka Rodeta je prisoten spomin na domače okolje okrog Domžal (2005), celo v sicer modernistična in hladno eksistencialistično pisana besedila Zorka Simčiča se mestoma prikrade kakšen drobec umišljene domovine (v romanu *Človek na obeh straneh stene* (1957) se kot simboli domovine pojavljajo »sočna jabolka« in »žuboreči potoki«, po katerih protagonist hrepeni na tropskem argentinskem severu). Vsak izseljenec ima svojo verzijo umišljene domovine (Rushdie govori o *Indias of the mind*), v kontekstu slovenske književnostih lahko po tej analogiji govorimo o različnih podobah slovenske domovine, o »Slovenijah«. V nadaljevanju bom na podlagi analiziranih del razdelal primer take umišljene domovine, in sicer na delih Franceta Papeža, slovenskega pisatelja iz Argentine.

3 France Papež

France Papež (1924–1996) se je rodil v Beli krajini. V Črnomlju je končal meščansko šolo, po italijanski kapitulaciji (1943) je vstopil v NOB, a že konec istega leta odšel k domobrancem. Po vojni se je umaknil v begunska taborišča na Koroško, tam je začel pisati in leta 1948 emigriral v Argentino. Bil je eden ustanovnih članov Slovenske kulturne akcije. Aktiven je bil v slovenski skupnosti in kot urednik *Meddobja*. Zanj je tudi prevajal in napisal številne prozne, pesniške, filozofske, teološke in druge prispevke. Za analizo sem izbral njegovo pripovedno delo *Zapisi iz zdomstva* (1977), pri katerem gre za kombinacijo literariziranih spominov in refleksij, ki so mestoma filozofske narave (Glušič 1990: 55–59, 1999, 1997; Dobrovoljc 1999: 99–125).

Rdeča nit *Zapisov iz zdomstva* je za avtorja pojasniti, kako dojema emigracijo svoje

2 Svetlana Boym (2001) je analizirala umišljeno domovino Vladimirja Nabokova in Josifa Brodskega. Podobne raziskave so delali nekateri drugi literarni zgodovinarji (prim. Gramshammer-Hohl 2017; Laurušaitė 2015; Williams 2022). V slovenski literarni zgodovini sta se te teme dotaknili npr. Irena Avsenik Nabergoj (2005) in Silvija Borovnik (2022).

skupine – kot odisejado, dolgo vračanje domov, med katerim pridobiva tako pozitivne kot negativne izkušnje. Pripoved je prvoosebna. Avtor je sposoben dovolj zrelega premisleka, da drugo svetovno vojno, čeprav je na svoji koži občutil vse njeno gorje, imenuje kot »zgodovinski dogodki, ki so pripeljali do naše napotitve v svet«. Obenem je kritičen do komunističnega in kapitalističnega modela vladanja: »zaslužjenje – bolj ali manj direktno – tu in tam« (Papež 1977: 144).

Kot da bi hotel odmisлити težke dogodke, Papež medvojne spomine na več mestih v *Zapisih iz zdomstva* prav kontrastno v naslednjem poglavju prekine z doživljaji v Argentini. Naštevaje krajev, kjer ležijo po vojni pobiti domobrance, na naslednji strani pa skok v Humauhaco, na videz idilično vas pod Andi. To južnoameriško gorovje doživlja precej duhovno poglabljeno (Papež 1977: 21).

V zgodbi potuje skozi več slovenskih in argentinskih pokrajin. Zase pravi: »dokler potujem, hrepenim – dokler hrepenim, sem« (Papež 1977: 62). Njegovo potovanje je torej nostalgичno, njegovo početje v Argentini, delo v slovenski skupnosti, je nostalgija po domu. Ta razmislek vplete v poglavje o gledališču v njegovi skupnosti, pripovedovalec o tem razmišlja, medtem ko na odru pred njim uprizarjajo *Lepo Vido*. Premišluje, kako se hrepenenje kaže pri drugih članih skupnosti: »Benčič dela, zida, Klemenc prekučuje; [...] Lončar piše in prevaja, Jurkič politizira. [...] En sam skupen svet imamo, a v hrepenenju se obrača vsakdo v svoj posebni svet.« (Papež 1977: 62) Rushdiejev poudarek, da ima vsak človek svojo, unikatno umišljeno domovino, lahko pri Papežu torej potrdimo. Kakšna je torej Papeževa Slovenija?

Zanj so »sokovi domačega sveta« tradicija, poezija, zemeljske in nadzemeljske skrbi. »Emigrant ima dve duši – eno za ta svet, drugo za oni ...« (Papež 1977: 78) pravi in s tem nakazuje dvojno identiteto izseljenca. Njegova Slovenija je zanj dežela tradicijskih stališč, simbol krščanskega kmeta, viničarja; gorskih vil, triglavskih rož. Njegovi sodelavci v Argentini mu predstavljajo to Slovenijo v spodnjem svetu, zaradi katerih je »v najčistejših in najbolj jasnih dneh mogoče od tu videti v tisti triglavski svet, v gorice in gozdove« (Papež 1977: 97).

Svojevrsten spominski vložek je skrivnostni prihod fiktivnega obiskovalca na pripovedovalčev dom:

Obiskovalec se je obrnil, vzel izpod plašča neke papirje in jih počasi razložil po mizi, po stolih in po tleh. Iz njih je sestavil načrt mesta z vsemi njegovimi obzidji in stolpi, zbirališči in trgi, hišami, palačami in cerkvami; ozke in široke ceste so se zvijale med mestnimi predeli ter odhajale po bližnjih gozdovih in gorah. Bilo je naše, poznano mesto. In na papirjih so bili zapisani naslovi, podatki o domovih in vrtovih, o letnih časih in procesijah in grobovih. [...] Na drugem, popolnoma orumenelem listu papirja so bili načrti gozdov in jas, starih zidov, grap in strmin, kjer smo se borili in padali in tudi slike tistih, ki sem jih poznal in so ostali tam. Zavedel sem se – obiskovalec je prihajal iz našega najbolj intimnega sveta (Papež 1977: 79).

Zopet se pred nami razgrne pisateljeva umišljena domovina, sestavljena iz spominskih drobcev, umišljeno mesto je *naše* in *poznano*. In čeprav se mesto zdi realistično in celovito, so ljudje, ki jih je poznal, le še slike na porumenelem listu.

Na enem mestu hvali, skorajda idealizira³ slovenskega (izseljenskega) človeka, poleg superlativov ga označi tudi kot: »Njegov obraz je podoba drugih krajev, drugih mest; v njegovih očeh je odsev drugega časa. In vendar je ta človek podoba pozabe – mora biti, če hoče obstati. S pozabo dosega sublimacijo, vendar pa mu je pozaba paradoks – ne pomeni vreči s sebe starega orožja, ampak očistiti ga in nabrusiti. Orožje pa je duh, beseda, ustvarjalnost.« (Papež 1977: 90) Tudi ta odlomek kaže na pomen umišljene domovine pri izseljencu (podoba drugih krajev – obenem drugega časa). Pozaba očetnjave je vživljanje v novo domovino, a hkrati navdih za ustvarjanje in pisanje, nabrušeno orožje pa lahko razumemo kot zvestobo načelom skupnosti.

Podobno se dvojica čas-kraj potrdi na drugih mestih: »Stvaritve in podobe našega umetnika morajo imeti v sebi 'duha', ki je prinešen iz alpsko-kraško-panonskega sveta in iz časa trdote, milobe, sončnosti in teme« (Papež 1977: 99). Izseljenec-umetnik, razklan med domovinama, se ne prilagodi tej ali oni stvarnosti, »izraža več: nad-stvarnost, ki je estetsko lepa in pomembna« (Papež 1977: 99).

Pomenljiv izseljenski trenutek je koncert zbora slovenskega doma iz Mendoze na vrtu sedeža slovenske skupnosti v Buenos Airesu. Opisuje reakcije poslušalcev, ko tisoče kilometrov od rojstnega kraja zaslišijo belokranjske ljudske pesmi, ki izvirajo od tam:

Najprej je izginil filozof, se pravi, ni izginil, ampak Jože ga ni več prepoznal in kmalu tudi ne več videl. Izkazalo se je, da se stvar ni godila v tem mestu, ampak v majhni vasi blizu Metlike, pod Gorjanci – v Drašičih. Vse je bilo čisto naravno. Na tistem vrtu je bilo zbranih precej ljudi in Jožetu se je zdelo, da je mnoge prepoznal. Med njimi so bili tudi tisti, ki so v dneh revolucije odšli v gozd in jih potem ni več srečal. Zdaj so bili že umirjeni. (Papež 1977: 123)

Pesem je delovala kot portal v umišljeno domovino, kjer so se celo medvojna politična nasprotja zgladila. Konec poglavja prinese streznitev: »Prvi zor se je že svetlikal na nebu, ko se je Jože vrnil in se znašel na poti ob reki. Sprejela so ga drevesa, kamenje in pesek. Vedel je: zadnja realnost je vselej zdomstvo – mesto s svojimi zidovi in cestami; širna ravnina s suhimi travniki in prašnimi potmi.« (Papež 1977: 124)

Umišljena domovina je, če jo ocenjujemo po Rushdiejevi teoriji, med slovenskimi izseljenskimi pisci kot motiv pri Francetu Papežu med najbolj razvitimi. Geografsko gre za Belo krajino z obronki Dolenjske, kjer je Papež preživel mladost in del vojnih let. Dom so zanj domačije teh krajev, s katoliškimi nazori navdahnjeno kmečko življenje z običaji, delom in romanji, še bolj pa tamkajšnja narava, s katero je globoko povezan in ji v Argentini ves čas išče vzporednice. Slovenijo primerja z umetnino, ki jo je v tuji ni očistil in *renoviral*. V tej metafori se skriva umišljena domovina, njena časovna komponenta je v času pred drugo svetovno vojno, delno še med njo. Gre torej za drobce domovine, ki so jih izseljenci prinesli s sabo; v duši so nosili umišljeno domovino, fizi-

3 Predvsem je močna oznaka Slovenca – garača, Papež razgrinja argentinsko kapitalistično družbo (primerja jo z napihujočim kolosom) in Slovence s Cankarjevim junakom postavlja v nasprotje s prav tako pregovornimi argentinskimi »lenuhi«: »Mi smo drugi – Mi smo Jerneji. Delo je v nas« (Papež 1977: 94).

čno pa so jo tudi gradili na domačih vrtovih in v skupnih domovih (Papež 1977: 58, 63, 154).

Z redkimi izjemami so vsa Papeževa literarna dela navdihnjena iz dvojnosti med življenjem v Argentini in umišljeno domovino.⁴ Vse, kar je doma nastalo po emigraciji, ga ne zanima. Ne kupuje novih knjig, slovenska književnost iz osrednjega slovenskega prostora, ki zanj kaj šteje, je nastala pred drugo svetovno vojno. Ob morebitni vrnitvi domov bi ga pričakala le še narava, dragih ljudi ne bi več bilo, rojstna vas pa bi mu prinesla le bolečine.⁵ Umišljeno domovino vedno znova reflektira in si ne dela utvar o njeni idealnosti, zanj je to bil dom, težaven kraj lepega in grdega, a dom. O nasprotni strani v državljanski vojni, kot tudi o povojni Sloveniji, govori brez zamer, a se jasno opredeli, da to ni več povsem njegova domovina (domovina je to slovenstvo v Argentini in predvojna Slovenija – vrniti se v to novo bi bilo boleče in nenačelno). Slovenska povojna migracija v Argentino je zanj torej Slovenija v malem, domovi po Buenos Airesu odmevi belokranjskih vasi (Papež 1977: 58, 63; Jeločnik 1977: 6–8).

Po tipologiji Svetlane Boym gre pri Papežu za nekakšno dvojnost. Osebno občuti refleksivno nostalgijo. Sanja, idealizira domovino, pravzaprav skoraj izključno domače kraje in tamkajšnjo naravo. Želi se vrniti, a odhod odlaša, do stare domovine drži distanco in se skuša vživeti v novo – to vživljanje je zanj *élan vital* in navdih za pisanje. Njegovo družbeno delovanje je bolj na strani rekonstrukcijske nostalgije. »Slovenija«, kot jo s sonarodnjaki uprizarjajo in v obliki nacionalnih domov v Argentini, je ukrojena po njihovem političnem in verskem prepričanju in ni v resnici nikoli obstajala. Gre za razmeroma patriarhalen svet katoliških vrednot, večina pa živi v trdnem prepričanju, da je njihova pot prava.

4 Sklep

V analizi sem Rushdiejevo idejo umišljene domovine in definicijo nostalgije, kot jo je postavila Svetlana Boym, uporabil na izbranih delih Franceta Papeža. Omenjena avtor in avtorica sta razmišljala o hrepenenju po domačnosti, po trenutku, za katerega se zdaj zdi, da so bile takrat stvari na svojem mestu. Pri Papežu je umišljena domovina v Beli krajini pred drugo svetovno vojno, v kmečkem, tradicionalnem okolju, obkroženem z naravo. Vanjo se avtor v *Zapisih iz zdomstva* nenehno vrača in jo vzporeja z argentinsko. Niha med nostalgijo po idealiziranem kraju in času ter poglobljenim premislekom o položaju sebe, izseljenca, in o svoji skupnosti v resničnem času in prostoru. Kljub pogledu nazaj in izraziti skrbi za ohranjanje slovenstva v Argentini se vse bolj kaže tudi dvojnost identitete: ta je razpeta prav med argentinskim vsakdanom in umišljeno predvojno domovino.

4 Tovrstno tematiko najdemo v obeh njegovih pesniških zbirkah *Osnovno govorjenje* (1957) in *Dva svetova* (1985).

5 Vrnitev domov tematizira v zgodbi *Vrata* (1984). Avtor se sicer ni nikdar več vrnil v Evropo.

Literatura

- ADAMIČ, Louis, 1934: *The Native's Return: An American Immigrant Visits Yugoslavia and Discovers His Old Country*. New York: Harper & Brothers.
- AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2005: Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini* 21. 125–135.
- BOROVNIK, Silvija, 2022: *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*. Maribor: Univerzitetna založba.
- BOYM, Svetlana, 2001: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- CANKAR, Ivan, 1902: *Domov*. Wikivir. Na spletu.
- DOBROVOLJC, Helena, 1999: Na zdomski poti Franceta Papeža: (oris literarnega ustvarjanja). *Meddobje* XXXIII/1–2. 99–125.
- DYSON, Michael Eric, 1997: *Race Rules: Navigating the Color Line*. Vintage Books.
- GLUŠIČ, Helga, 1990: Biografija Franceta Papeža. *Glasnik Slovenske matice* XIV/1–2. 55–59.
- GLUŠIČ, Helga, 1997: Poezija Franceta Papeža. Breda Pogorelec (ur.): *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave: zbornik referatov 6. srečanja slavistov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 235–242.
- GLUŠIČ, Helga, 1999: France Papež. Janja Žitnik Serafin, Helga Glušič (ur.): *Slovenska izseljenska književnost III*. Ljubljana: ZRC, Rokus. 344–354.
- GLUŠIČ, Helga, 2001: Spremná beseda. France Papež: *Izbrane pesmi*. Celje: Mohorjeva družba. 179–195.
- GRAMSHAMMER-HOHL, Dagmar, 2017: Exile, Return and »the Relative Brevity of Our Life«: Aging in Slavic Homecoming Narratives. Nabokov – Kundera – Jergović. Dagmar Gramshammer-Hohl (ur.): *Aging in Slavic Literatures*. Bielefeld: Transcript Verlag. 185–202.
<https://doi.org/10.1515/9783839432211>
- GRUDEN, Pavla, 2002: *Ljubezen pod džakarando*. Ljubljana: Prešernova družba.
- JELOČNIK, Nikolaj, 1977: France Papež in Nikolaj Jeločnik se pogovarjata o Zapisih iz zdomstva. *Glas SKA* 11–12. 6–8.
- LASCH, Christopher, 1984: The Politics of Nostalgia: Losing History in the Mists of Ideology. *Harper's Magazine* 269. 65–70.
- LAURUŠAITĖ, Laura, 2015: The Imagological Approach to Lithuanian and Latvian Contemporary Émigré Narratives. *Interlitteraria* XX/1. 168–181. <https://doi.org/10.12697/IL.2015.20.1.13>
- LOWENTHAL, David, 2015: *The Past is a Foreign Country – Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAPEŽ, France, 1957: *Osnovno govorjenje*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- PAPEŽ, France, 1977: *Zapisi iz zdomstva*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- PAPEŽ, France, 1984: *Vrata*. *Meddobje* XX/1/2. 40–49.
- PAPEŽ, France, 1985: *Dva svetova*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- RODE, Vinko, 2005: *Temno zelenje*. Celje: Mohorjeva družba.
- RUSHDIE, Salman, 1992: *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981–1991*. London: Penguin Books.
- SIMČIČ, Zorko, 1957: *Človek na obeh straneh stene*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- STRLE, Urška, 2007: Odnos slovenskih izseljencev v Kanadi do matične domovine po drugi svetovni vojni. *Dve domovini* 26. 117–141.
- WILLIAMS, Elin, 2022: *The Portrait of a Homeland: An Analysis of the Image of Sweden and Swedish Poverty in the Swedish American Post, Year 1887*. Malmö: Malmö University.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2008: *Večkulturna Slovenija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.